

דפי קשר

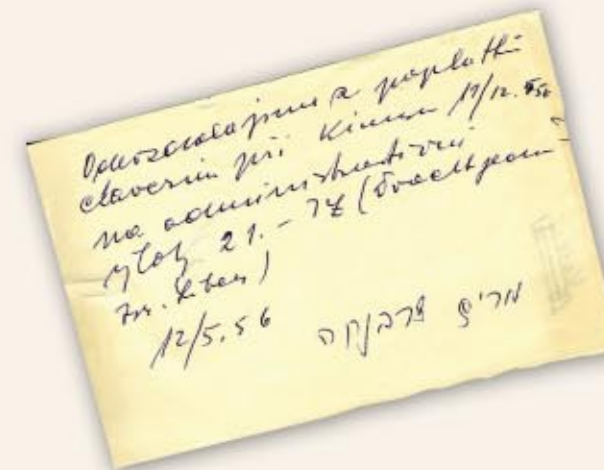
מרים צ'רבנקה (1924-2007)

מרים צ'רבנקה הלכה מאיתנו. מיוחדת הייתה באישיותה, בדרכיה וביחסה לעולם. עבורנו, אנשי הצוות של בית טרזין, התבטא הייחוד שלה באהבתה אל הבית ואל אנשיו ובתמיכתה בפועלו של הבית, ברעיונות המנחים אותו ובביצועם.

הצעדים הראשונים לקראת הקמתו של בית טרזין, נעשו בחצר ביתה. מרים ליוותה את הבית מחיתוליו, בשנים הראשונות לקיומו היא הייתה הרוח החיה שלו.

בשנים האחרונות עסקה מרים בתרגום מסמכים מצ'כית ומגרמנית לעברית, והכינה אינדקס של דפי הקשר. בכל פעם שהייתה נכנסת אל חדר הארכיון הייתה אומרת "הגעתי הביתה" כשחיוך על שפתיה.

יהי זכרה ברוך

דמי חבר לשנת 2008

דמי חבר:

חברים בישראל: יחיד 120 ₪, זוג 180 ₪.

תרומות ודמי חבר ניתן להעביר:

● בהמחאה לפקודת "בית טרזין" לכתובת: בית טרזין, גבעת חיים איחוד, ד.ב. עמק חפר 38935

● תשלום באמצעות כרטיס אשראי: "ויזה".

● העברה בנקאית לחשבון העמותה: בנק לאומי 10, סניף הרצליה פיתוח 958, ח-ן 011810/25 כתובת: רח' וינגייט 38,

הרצליה פיתוח 46752, איבן: LU01095801181045 ומספר סוויפט: LUMIILITXXX

● לחברים בארה"ב ניתן להשתמש בקרן P.E.F., המעבירה את הכספים לבית טרזין ללא עמלה ומאפשרת לקבל פטור ממס

הכנסה. כדי להשתמש בקרן יש לשלוח המחאה ע"ש P.E.F. עם בקשה מפורשת לשלוח את התרומה לבית טרזינשטאט,

שמספרו בקרן 2210.

תרומות לפרויקטים מיוחדים ולייסוד 'קרן ברזל' לבית טרזין

אנו פונים לחברים וידידים היכולים ומעוניינים, לתרום מכספם למען פרויקטים חינוכיים מיוחדים ולהחלפת תערוכת הקבע במוזיאון ההיסטורי. מטרה נוספת, חשובה ביותר לגיוס כספים היא הקמת 'קרן ברזל' לבית טרזין. הקרן תאפשר יציבות ואופק כלכלי לשנים הבאות.

■ ספר המתכונים של מינה פאכטר

דוד שטרן ואן ג'ורגט - עמ' 9

■ פיליפ מאנס - עדות נאמנה

רות בונדי - עמ' 11

■ עדויות מזעזעות לצד ריקודים מרואנדה

סיוון כהן - עמ' 14

■ עיצוב תערוכת הקבע - אתגר האיזון בין חומר פשוט

ותוכן טעון / האדריכלים: גיליה גרבר, נטלי טל

ושמואל גרואג - עמ' 5

■ ילדי ביאליסטוק בגטו טרזינשטאט

דר' מרגלית שלאין - עמ' 7

■ מסמכים מטרזינשטאט

מיכאל גרינבאום - עמ' 8

שיפוץ המוזיאון ההיסטורי בין תכניות להגשמתן

אנו בעיצומו של שיפוץ המוזיאון ההיסטורי, וכחלק מתהליך החלפת תערוכת הקבע הראשונה מתחיל המבנה המקורי להיחשף בהדרגה. המבנה הפנימי הנדיר של המוזיאון מרשים ביותר, דווקא כאשר הוא חשוף לעין. לבנים בחום-אדום, רבודות זו על גבי זו עד גובה שני מטרים, ורצועת בטון, שמעליה החלונות והתקרה המיוחדת בדמות חרוט. לאחר שהורדו המוצגים, הצילומים והשקפים מארונות התצוגה

הקיר פצוע במקומות רבים, הדיבלים עמוקים... האם לא יחדרו מים? אין מה לחשוש, זה בנוי לתפארת. החשמלאי, אברהם סופר, מתפעל גם הוא, "איזה מבנה מדהים."

ואלה פורקו, נחשפו הקירות, בנויים שתי שכבות של לבנים אדומות המזכירות בצבען את חומות הגטו. המבנה, מצולע בעל 12 צלעות, עוצב על ידי האדריכל אלבין גלזר ז"ל, בהשראת הגיאומטריה של עיר המבצר טרזין.

המבנה חסר עמודים, וללא מוטות מתכת תומכים - מרכיבים הכרחיים בכל בניה מודרנית. לראות ולא להאמין. מפחיד. "האם יכול מבנה כזה להוסיף ולעמוד על כנו?" שאלתי את כל המומחים: את משה סיטון המהנדס, אורי דייג מפקח הבנייה, האדריכלים נטלי טל, גיליה ברגר ושמוליק גרואג, קבלן הבנייה נחמן בהלול ומפיקת התערוכה גלי גור זאב. כולם רגועים ומרגיעים: "כך בנו באירופה שנים רבות, והבניינים חזקים ועומדים. אפשר לתלות על הקירות משקל רב, בדיוק כמו על קירות עשויים מלט וברזל ונתמכים בעמודים".

רבנו, הנגר, שבנה את ארונות התצוגה והגיע מירושלים לעשות את עבודות התליה, מביטיח: "הקירות הללו כאילו נבנו כדי לתלות עליהם את ארונות התערוכה, אין טובים מהם". משקל כל ארון עד 100 ק"ג. הקיר פצוע במקומות רבים, הדיבלים עמוקים... האם לא יחדרו מים? "אין מה לחשוש... זה בנוי לתפארת." החשמלאי, אברהם סופר, מתפעל גם הוא, "איזה מבנה מדהים". כאשר תולים על הקירות את הארונות, לובש המבנה בהדרגה את פני התערוכה המתוכננת. המוצגים עדיין אינם כאן, אבל כל התשתיות - חשמל, בטיחות, תאורה, והארונות שיכילו את המוצגים, כבר מוצבים במקומם.

המעבר מהתכניות הכל כך מוכרות על הנייר - אל התערוכה כפי שהיא בפועל, בגודל טבעי, אינו פשוט. מתגלה פער לא מבוטל בין התכנית המפורטת, המשתקפת מצג המחשב, לבין המציאות, ומתעוררים גם כמה קשיים, טכניים ו...רגשיים.

הכל משתנה, נראה אחרת, מחייב תקופת הסתגלות. אפשר להתייחס לכך כסוג של לידה. אין די להתחייב ולקבל את עול ההורות - צריך גם ללמוד לאהוב את התינוק החדש, וזה לוקח זמן... בתוך חודש תושלם העמדת התערוכה. כולכם מוזמנים. לא תאמינו!!! ■

מערכת
עורכות: אניטה טרסי וטלי בשן
מתרגמים: חוה ומרדכי לבני
עיצוב: סטודיו אורני דרוני, חיפה

מה בגיליון

2 עמ'	דבר המערכת
3 עמ'	בית טרזין בפעולה
4 עמ'	המרכז החינוכי
	מאמרים
	עיצוב תערוכת הקבע - אתגר האיזון בין חומר פשוט לתוכן טעון / גיליה גרבר, נטלי טל, שמואל גרואג (אדריכלים)
5 עמ'	כנס נשים ושואה / גרר לפונד
6 עמ'	ילדי ביאליסטוק בגטו טרזיינשטאט - טרגדיה ותעתוע / ד"ר מרגלית שלאין
7 עמ'	מסמכים מטרזיינשטאט / מיכאל גרינבאום
8 עמ'	ספר המתכונים של מינה פאכטר / דוד שטרן ואן ג'ורג'ט
9 עמ'	דר' ליאו קראוס - איש רב פעלים / סימה שחר
10 עמ'	מזורים
	ספרים חדשים / רות בונדי
	פיליפ מאנס - עדות נאמנה
11 עמ'	נערי חדר 127
12 עמ'	בשבח המחנכים
12 עמ'	ילדת שואה
13 עמ'	רצח מדווח
13 עמ'	המחקרים נמשכים
13 עמ'	בני טיכו
	דור שלישי
14 עמ'	עדויות מזעזעות לצד ריקודים מראנדה / סיוון כהן
14 עמ'	שיר לכבודו של אגון לדץ' / דומיניקה הושקובה
	פניות לחברים
15 עמ'	פרסום של תמלילים לתיאטרון מטרזיינשטאט / ליסה פטשל
15 עמ'	הנצחת משפטים יהודים מגרמניה ומאוסטריה / עו"ד יואל לוי
16 עמ'	לזכרה של מרים צ'רבנקה
16 עמ'	דמי חבר

תודות

אנו מודים למשרדים הממשלתיים של מדינת ישראל, לשגרירויות, לקרנות, לחברים ולתורמים התומכים בפעילות ובפיתוח של בית טרזין:

משרד החוץ - מדינת ישראל
משרד המדע, התרבות והספורט - מדינת ישראל
ועידת התביעות נגד גרמניה
שגרירות צ'כיה בישראל
שגרירות גרמניה בישראל
שגרירות פולין בישראל
קרן פריזרין אברט
קרן גרטנר - ישראל
מועצה אזורית עמק חפר
רות ועמי פזרמן
פריגת - גבעת חיים
גד וזן פרופר - אוסם
צ'ארלס פצ'ק - ניו-יורק
אילזה ופרנטה מאייר - לוס אנג'לס

בשער

ויטראג' מעל דלת הכניסה לבית הכנסת בעיר טאבור, צ'כיה, שריד מבית הכנסת שנבנה ב-1886. הפריט הובא לארץ ונתרם לבית טרזין על ידי דני קיזר, חבר העמותה המתגורר בקיבוץ גדות. היצירה מוצגת בחדר "אלפרד קנטור".

הכנס השנתי 2008

לתשומת לב חברי העמותה בארץ ובחו"ל: הכנס השנתי יתקיים הפעם ב-31 במאי. זוהי שנת השישים למדינה, ומועד פתיחת התערוכה החדשה במוזיאון ההיסטורי, ואנו מקווים ומצפים לביקורם של חברים רבים מהארץ ומחו"ל. מי שצופים קושי להגיע לבית טרזין באותו יום מוזמנים להתקשר כחודש לפני הכנס לענת אלעזר לצורך ארגון ההסעות. אפשר להשיגה בטלפונים: 04-6369515, 04-6369894, פקס: 04-6369793 או בדוא"ל: projects@ghi.org.il

היסטוריה, מוסיקה וזיכרון 2007 דגש על גילוי יצירות חדשות

ב-29 ביולי 2007 נפתח, זו הפעם השמינית, המפגש המוסיקלי "היסטוריה, מוסיקה וזיכרון". שלושים מוסיקאים צעירים, תלמידי אקדמיות למוסיקה בארץ ובעולם, הגיעו להשתתף בכיתות אמן, ללמוד ולהשמיע מוסיקה שהולחנה בגטו טרזיינשטאט - כזו שבוצעה שם, וכזו שהוחרמה על ידי הנאצים.

קונצרט סיום: יונתן ניב - צ'לו, דניאל קבולסקי - אקורדיון, קורדולה בואם - זמרת, הדס קליינמן - צ'לו, ניר כהן - פסנתר, שאול קופלר - צ'לו ואנוש קופלר - כנור.

לצוות המורים הקבוע של הסמינר נוספה השנה הזמרת רות פרנק, מגרמניה, שהייתה מראשוני המבצעים, בהולנד ובגרמניה, של שירי הקברט מגטו טרזיינשטאט. רות הצטרפה אל הזמרת פרופ' מירה זכאי מישראל להנחיית סדנאות הקול. שיתוף הפעולה בין שתי הזמרות בהדרכה אישית ובשעורים משולבים היה מוצלח מאוד, ואנו מקווים שיימשך בשנים הבאות. בנוסף נמנים עם מורי הסמינר אליהו שולמן וד"ר דודו סלע (כלי מיתר), ואלן שטרנפלד ופרופ' מתתיהו קליג (פסנתר). מוסיקאים צעירים המעוניינים להשתתף בסמינר בשנת 2008, יפנו לבית טרזין לבקש פרטים. הסמינר יתקיים במחצית השנייה של חודש יולי 2008. ניתן להשאיר פרטים אצל ענת אלעזר, טל: 04-6369515 או 04-6369894 בדואר אלקטרוני: projects@ghi.org.il

נבחרה היצירה המתאימה לו. בסדנת הקומפוזיציה בהדרכתו של המלחין ד"ר מיכאל וולפה, חוברו לחנים לטקסטים שנכתבו בטרזיינשטאט. תשעה תלמידים שהשתתפו בסדנה הלחינו טקסטים לפי בחירתם. שיר שכתבה טרודה גרואג בשם "היפה בשירים" הולחן על ידי יפעת שחר, והיה ללהיט בסמינר. בתכנית הסמינר הושם דגש מיוחד על לימוד ההקשר ההיסטורי, החברתי והתרבותי של הפעילות התרבותית בגטו. זאת כדי להזכיר שוב ושוב למשתתפים את התנאים הקשים מנשוא בהם פעלו, יצרו וביצעו האמנים אסירי הגטו. הרצאה מרתקת נשא המלחין הישראלי חיים פרמונט, על יצירתו "שמי עופרת", המבוססת על שירים שחיברו ילדים בגטו, אשר פורסמו בספר "אין פרפרים פה". המרצה ניתח את השפעתם של הטקסטים על היצירה העכשווית של מלחינים, ישראלים

כנס המתנדבים 2007

חברים רבים מקרב המתנדבים לפעילות השוטפת של בית טרזין ובני משפחותיהם חגגו עמנו בבית טרזין, כמדי שנה, את חג החנוכה. את נרות החג הדליקו הפעם בני משפחתו של שמואל בלוך - שמואל הסב, בנו חנן ונכדו איתמר. מקהלת חברת החשמל "הקול זורם" ליוותה את החברים בשירי חנוכה והגישה קטעי זמרה מרגשים. שמואל בלוך סיפר על פרויקט צילום סרט על הונזה טרייכלינגר, בן דודו, שנותר יתום ואומץ על ידי משפחתו של שמואל. הונזה שיוחק ושר את תפקיד ברונדיבר באופרת הילדים, שנוגנה בגטו 53 פעמים. הסרט מופק ביוזמה משותפת אמריקאית-צ'כית. בעקבות המעמד החשוב שיש לברונדיבר באירופה ובאר"ב, שמואל הציע לקדם בבתי הספר בארץ פרויקט המבוסס על אופרת הילדים, ובאמצעותו לקדם את המודעות לגטו טרזיינשטאט ואת הידע עליו.

חברים המעוניינים לתרום מהידע ומהחוויות הקשורים ל"ברונדיבר" מוזמנים לכתוב לנו על כך לבית טרזין.

בהמשך הערב סיפרו רותי רק, חנה וחיים דרורי וטלי כהן על המסע לברלין במסגרת הפרויקט של בני הדור השלישי. בעמוד 14 בגיליון זה רשימה מפורטת על הפרויקט פרי עטה של סיוון כהן. בסיום האירוע הוענקה לחברים המשתתפים מזכרת - דיסק של שירי קארל שוונק, בהפקה משותפת של בית טרזין והמוסיקאי קובי לוריא. ■

יום עין למדריכי מוזיאון יד ושם: חינוך ילדים והמשפחה בגטו טרזיינשטאט

ב-5 בדצמבר 2007 התקיים בבית טרזין יום השתלמות למדריכים ותיקים במוזיאון יד ושם. כ-40 מדריכים ומדריכות הגיעו להתעדכן בידע שנצבר במחקרים האחרונים על קורותיו של גטו טרזיינשטאט ושל אסיריו. במרכז יום העיון עמדו שתי הרצאות - על גטו טרזיינשטאט ותפקידו בפתרון הסופי, ועל המנהיגות היהודית בגטו. את שתייהן נשאה ד"ר מרגלית שלאין שכתבה מחקר על הנושא. מוקד נוסף ביום העיון היה סיור בתערוכת "קמרד" בהדרכת יעל להב, וסיור בתערוכה "לצייר מעל דפי הזמן 1942-1945", המבוססת על העבודות של בני משפחת גרואג, בהדרכתה של סימה שחר. את הביקור בתערוכות השלימו צפייה בסרט "שלכם איוון" ודיון עליו. בסיום יום העיון התקיים פנל בהשתתפות חנה דרורי וחנה וינגרטן, שתארו את חייהן כנערות צעירות בחדר 28, בית 410. L. ■

יום עיון לסמינריסטים

ב-13 בנובמבר 2007 התקיים בבית טרזין יום עיון לסטודנטים של מכללת סמינר הקיבוצים הלומדים במסלול הגיל הרך. על פי בקשת המזמינים התמקדו בנושא הילדים בגטו. לאחר מבוא קצר וסיור בתערוכות, "קמרד - קראו לו חבר", "לצייר מעל דפי הזמן - 1942-1945" ו-"זיכרונות בצבע מן האפלה", שמעו המשתתפות עדויות אישיות של מי שהיו ילדים בגטו. העדים סיפרו על ניסיונם הייחודי כילדים צעירים מאוד, בני חמש עד שבע, שמצאו עצמם מתמודדים עם מצוקות הקיום, בלי משפחה ובית. העדים היו מרים אויפרט מגטו דמביצה (פולין), וירה מיזלס וצבי כהן מגטו טרזיינשטאט. בהמשך צפו הסטודנטים בסרטים "שלכם איוון" ו"חלומות כלואים", הנוגעים בנושא היצירה האמנותית של הילדים בגטו. בסיום היום התקיימו שיחות, אחת בהשתתפותה של חנה וינגרטן ואחרת עם מרדכי לבני, תחת הכותרת "הגדת לדורות הבאים", על משמעות הסיפור האישי והשפעתו על זיכרון השואה. יום העיון, בהשתתפות 80 סמינריסטים, היה מרתק ורבים ממשתתפיו ביטאו את רצונם להמשיך לשמוע ולעסוק בנושאים אליהם נחשפו ביום העיון. ■

ביקור פוליטיקאים צעירים משוודיה

קבוצה של פוליטיקאים שוודים צעירים שהגיעו לסמינר בנושא השואה במוזיאון יד ושם, ביקרו ביום האחרון לשהותם בארץ בבית טרזין. בתחילת הפעילות נפגשה הקבוצה עם מרדכי (מקסי) לבני, אשר הציג את פעולות הבית ואת מטרותיו. מקסי נשא גם הרצאת מבוא היסטורי על הגטו, והביא את סיפורו האישי. בהמשך סיירו המשתתפים בתערוכות, צפו בסרט, ונפגשו עם ד"ר דודו סלע שסיפר להם על הפרויקט "היסטוריה, מוסיקה וזיכרון" והקרין קטעים מוסרטים מהסמינר האחרון שהתקיים בבית טרזין. יום העיון הסתיים בדיון על אופן קיום הדיאלוג בין צעירים ישראלים לצעירים אירופאים. בדיון השתתף נציג המועצה האזורית עמק חפר, ג'רר לפונד. במהלך הדיון הוצגו לפוליטיקאים הצעות לפרויקטים, שעיקרם דיאלוג בין בני הדור השלישי מארצות שונות על מחויבות, אחריות, זיכרון השואה וזהות. לאחר ניתוח הצעות הדגישו המשתתפים שהם מצפים מאיתנו להתרכז בנושא השואה, ולא להרחיב לנושאים נוספים, המטופלים רבות במקומות אחרים. בהחלט חומר למחשבה. ■

סדנת יצירה מיוחדת בגבס / יעל להב

המרכז החינוכי מקיים ימי עיון וסדנאות לבתי ספר וקבוצות עצמאיות משך כל השנה, כשעיקר הפעילות מרוכזת בין נובמבר למאי.

בנוסף לפעילות ההדרכה, מקיים הצוות החינוכי פגישות וסדנאות העשרה לאנשיו כדי לעצב ולתרגל כלים מסייעים להדרכה ולפיתוח תוכניות חינוכיות.

במסגרת זו קיימנו השנה סדנת יצירה ייחודית, במהלכה בדקנו לעומק את המהות והתפקיד של היותנו חברות הצוות של בית טרזין, כמרכיב בזהותנו האישית הרחבה יותר.

לבחינת הקשרים, השורשים והזהויות השונות הסתייענו בעבודה יצירתית בתחושות גבס, בלי להחליט או לדעת מראש לאן וכיצד העבודה תפתח.

בסופו של היום התקבלו יצירות מעניינות, ששיקפו עולמות אישיים וסיפורים מרתקים.

בכפוף לכמה שנויים והתאמות התחלנו להשתמש ברעיון זה בפעילות של מספר קבוצות שהגיעו לימי עיון בבית טרזין. המשתתפים יצרו עבודות בגבס באמצעות חבישת חלקי גוף שונים. שיתוף הפעולה היה מוצלח, והסדנא זכתה לתגובות טובות. ■

עיצוב תערוכת הקבע בבית טרזין - אתגר האיזון בין חומר פשוט לתוכן טעון גיליה גרבר, נטלי טל, שמואל גרואג (אדריכלים)

אנו נמצאים כעת בשלב הסופי של פרויקט השלמת תערוכת הקבע של המוזיאון. בשבוע הבא תחל התקנת ארונות התצוגה, גופי התאורה, סיום הטיפול האקוסטי, ולבסוף - הרכבת והנחת המוצגים השונים.

התצוגה בנויה מאחד עשר פנלים וארונות תצוגה, אשר כל אחד מהם מציג נושא יחיד, מציגים הפנלים היבטים שונים של החיים בגטו. תפיסת העיצוב מבוססת על תיבות זיכרון, המובילות את המתבונן לזמן אחר. השימוש בעץ מאזכר את העבודות שבוצעו בנגריית הגטו, ואשר אפיינו את הריהוט בחללי המגורים הצפופים.

השימוש באפקט של חומריות פשוטה מאפשר לשמור על האיזון הקיים בין המבנה המרשים, ריצפת הפסיפס וגג הבטון המקוריים - לבין התצוגה.

כאדריכלים, היה חשוב לנו לשמר ככל הניתן את החלל והעיצוב הבסיסי של המוזיאון, שתוכנן על ידי אדריכל אלבין גלזר ז"ל, בשנות השבעים.

כחלק מתפיסת העיצוב לה היה שותף צוות בית טרזין ברשות אניטה טרסי, אוצרת המוזיאון, נמנענו משימוש בתצוגה

המבוססת על אפקטים טכנולוגיים. פשטות הקונספט העיצובי, השימוש במכוון בעץ גם - כל אלה אמורים ליצור חוויה אישית עבור המבקר, ומבדילים את מוזיאון בית טרזין ממוזיאוני שואה אחרים.

במהלך העבודה, כחלק מעבודת העיצוב, שמחנו להיות מעורבים בבחירת החומרים, ובלבטים הקשים - על מה לוותר, היכן להדגיש, וכיצד כדאי לנסח בקיצור אך בדיוקנות את ההסברים לתצוגה.

פשטות הקונספט העיצובי, השימוש במכוון בעץ גם - כל אלה אמורים ליצור חוויה אישית עבור המבקר, ומבדילים את מוזיאון בית טרזין ממוזיאוני שואה אחרים

תהליך לימוד החומרים, שנעשה בשיתוף פעולה פורה עם צוות המוזיאון - היה לא פעם קשה, בשל כמות החומר הרב והמטענים הרגשיים הקשורים למוצגים. בכל פנל ניסינו להתאים את העיצוב לחוויה ולתחושות אותן מנסה התערוכה להעביר. לכל פנל נעשו כמה וכמה גרסאות עד לתוצאה הסופית. בתהליך שולבו תכניות האדריכלות ועיצוב התצוגה עם עבודת העיצוב הגראפי של המעצבת דינה שוהם. התערוכה פורשת את תולדות הגטו משלב הקמתו ועד לשחרור, תוך כדי הצגה של ההיבטים השונים של החיים, כגון: ההנהגה היהודית בגטו ומערכת המוסדות, ההגעה לגטו, אימת השילוחים למזרח, הרעב, המוות - וכן היצירה, התרבות, ההומור והטיפול בילדים ובנוער.

מחלות והומור

עיצובו הסופי של כל פנל נקבע על פי הנושא וקונספט האוצרת. בכל פנל בחרנו להדגיש את המימד האישי. בפנל העוסק בהגעה לגטו טרזיינשטאט, למשל, נבחרו פתקאות הטרנספורט - פתקאות אישיות שנישאו על הצוואר, להצגה מודגשת בוויטרינה מוארת.

בפנל העוסק בשילוחים למזרח, אולי הנושא הקשה ביותר, בחרנו להדגיש כמה גלויות ותמונות המציגות תכתובת בין שתי משפחות, האחת במחנה המשפחות אושוויץ בירקנאו, והאחת בגטו טרזיינשטאט.

ככלל, הותאם העיצוב הייחודי של כל ארון לנושא התצוגה. הפנל העוסק בפעילות הילדים והנוער, המציג ספרונים, בובות, ציורים ויצירות אחרות פרי עבודתם של הילדים והמדריכים, עוצב כ"בית בובות".

הפנל העוסק במחלות והומור בגטו מאזכר בעדינות ארון תרופות, על ידי שימוש בעיצוב ייחודי ובתאורה קרה וחמה. בעיצוב התערוכה והקמתה הושקעו משאבים רבים - בתאורה, בעבודת נגרות מורכבת והפקת החומרים באיכות גבוהה. אנו רוצים להודות לכל צוות היועצים שליווה אותנו בתהליך, וביניהם מפיקת התערוכה גליה גור-זאב, המעצבת הגראפית דינה שוהם, מעצבת התאורה נעה לב, יועץ האקוסטיקה שמעון גרינבוים ועוד.

וכמובן, ברצוננו להודות לצוות המוזיאון - אניטה טרסי, סימה שחר, והיועצת האקדמית ד"ר מרגלית שלאין. ■

ילדות ונעורים בתקופת השואה / ג'רר לפונד כנס נשים ושואה 2007 - הכנס הבינלאומי הרביעי

ההתבגרות החריגים, בהעדר התנאים הסביבתיים לקיום תהליך טבעי של הבשלה רגשית וקוגניטיבית. המחקר מקיף תקופת חיים ארוכה ובוחן גם את יכולתן של הנערות לאחר השואה להיפרד מהאם, להינשא ולהוליד ילדים.

נשים ושואה איננו נושא מחקר מובן מאליו, וטרם זכה ללגיטימציה מלאה בעיניהם של חוקרים רבים. הנאצים ראו כל יהודי, ללא הבדל גיל ומין כמועמד להשמדה, בשוויוניות מוחלטת. ההתמקדות בנשים, זקנים או ילדים לא תוסף, כך יש הטוענים, להרחבתה והעמקתה של הבנת השואה. הסיפור המחקרי על השואה הוא ניטרלי, כוללני נטול זהות פרטית ומגדרית.

מן העבר השני עומדת התפיסה כי אין זה ראוי להתעלם מהמימד הפרטני והמגדרי של חווית השואה כפי שעברו אותה קורבנותיה השונים זה מזה. הנשים, מעצם היותן נשים, חוו מרכיבים של השואה שלא היו נחלתם של הגברים. הבאת ילדים לעולם נאסרה. אימהות נשלחו מיידית עם ילדיהם לתאי הגזים. היו נשים שבמאבקן להישרדות עשו שימוש במינן ובמיניותן, והיו שנוצלו מינית, בידי אסירים אחרים ועל ידי הנאצים, על אף חוקי הגזע שאסרו זאת. משפט אייכמן היווה נקודת מפנה באופיו של חקר השואה, כאשר ניתנה בו לגיטימציה לנקודת המבט האישי. עם זאת הסיפור נותר ניטרלי במהותו, בלתי תלוי בזוהו ובמרכיבי זהותו של המספר, וממוקד בנושאים שנחשבו אז מרכזיים - היסטוריה של המחנה, קורות הקהילה וכן הלאה. ההיבט המגדרי הוא חלק ממגמה חדשה יותר, להבחין במיוחד בחוויותיהם האישיות של פרטים השייכים למגזרים שונים של האוכלוסייה - ילדים, נערים, זקנים, ונשים. ■

ורה מייזלס - בית טרזין

ההיבט המגדרי הוא חלק ממגמה חדשה, להבחין במיוחד בחוויותיהם האישיות של פרטים השייכים למגזרים שונים של האוכלוסייה

הכנס הבינלאומי הרביעי "נשים ושואה" הוקדש הפעם לנושא "ילדות ונעורים תחת שלטון הרייך השלישי - היבט מגדרי".

הכנס נערך בסוף אוקטובר ונמשך שלושה ימים, יום אחד בכל אחד מאתרי שלושת המוסדות שחברו להפקתו: המכללה האקדמית בית ברל, בית טרזין ובית לוחמי הגטאות. שלוש עשרה חוקרות מחו"ל - מארצות הברית, גרמניה, אוסטריה, הונגריה ועוד עשרות חוקרים ישראלים לקחו בו חלק. קהל המאזינים מנה כ- 400 משתתפים.

מידי יום התקיימו ארבעה מושבים. ראש המועצה האזורית עמק חפר, רני אידן, שהיה בעבר מרכז פעילות בני הדור השני של בית טרזין, כיהן כיו"ר המושב הרביעי, שהתמקד בנושא "רדיפות גזעיות וניצול מיני של ילדים".

במושב זה השתתפו: מוניקה פלשקה, מאוניברסיטת קנט - ארה"ב, שהרצתה על "מין עם ילדים": תפקיד האידיאולוגיה הנאצית המגדרית וקביעת עונשים לחיילים גרמניים שהואשמו באינס ובניצול מיני של ילדים; וד"ר בריגיטה הלבמייר, מהמכון לחקר קונפליקטים, וינה, שהתמקדה בנושא רדיפות גזעיות והשפעותיהן על תנאי ההישרדות של בני נוער יהודיים במחנות הריכוז.

נעמה שיק מאוניברסיטת תל-אביב הציגה את תוצאות מחקרה על חייהן של נערות יהודיות באושוויץ-בירקנאו. במחקרה בחנה נעמה את מערכות היחסים בין בנות לאימהות בתנאים הקיצוניים של המחנה, ואת תהליכי

רני אידן - ראש המועצה האזורית עמק חפר

רות בונדי על מחנה המשפחות בבירקנאו: חינוך בצל המשרפות

המדריכים לימדו מזיכרונם גיאוגרפיה, היסטוריה וחשבון, סיפורי סיפורים מספרים שקראו בעבר, וקיימו פעילות חברתית ומשחקי צופים. אף שהמעונות שכנו בקרבה מיידית למשרפות, אסר פרדי הירש, המדריך הראשי, לדבר עם הילדים על השמדה ומוות. בפרספקטיבה של הזמן שחלף עולה בחריפות השאלה מה טעם

היה להתאמץ ולהקנות לילדים חינוך והשכלה "נורמאליים" בצל המוות האורב? והתשובה היא כי הפעילות הזו הגנה במקצת, ולו למראית עין, על הילדים מפני מציאות המחנה. הם העבירו את היום בעיסוקים, וידעו רגעי שמחה וצחוק. גם למדריכים הייתה הפעילות עם הילדים משענת קיומית, ואיש מהם לא שאל מה הטעם לעבודתם. ■

אף שהמעונות שכנו בקרבה מיידית למשרפות, אסר פרדי הירש, המדריך הראשי, לדבר עם הילדים על השמדה ומוות

וזמנת הכנס השתדלו לשלב בו גם הרצאות של ניצולי שואה, בהם כאלה שהיו לחוקרים, ובהרצאותיהם משלבים מחקר

מדעי בעדות אישיות. רות בונדי, ממקימות בית טרזין ששימשה כמדריכה במעון הילדים במחנה המשפחות בבירקנאו, ונשאה בבית טרזין הרצאה בנושא זה. מתוך דבריה בכנס: "עשרת חודשי קיומו

של מחנה המשפחות ליהודי טרזינשטאט בתשלובת אושוויץ בבירקנאו, ומעון הילדים שנכלל בו, היו תופעה חריגה במסכת השואה וההשמדה. המחנה הוקם כהכנה לאפשרות שמא יבקשו חברי משלחת הצלב האדום שביקרו בטרזינשטאט, לראות את היהודים שנשלחו מזרחה, כביכול למחנות עבודה. אסירי הגטו שנשלחו למחנה המשפחות לא עברו סלקציה, ונקלטו במחנה כולם - ילדים, אימהות, זקנים, גברים ונשים. בצרף הילדים לא היו ספרים, לא מחברות ולא עפרונות.

ילדי ביאליסטוק בגטו טרזיינשטאט - טרגדיה ותעתוע * / ד"ר מרגלית שלאין

בסוף אוגוסט 1943 יצא מגטו ביאליסטוק לטרזיינשטאט משלוח של כ-1220 ילדים חולים ומורעבים, שנועדו להישלח לבריטניה בהסכם חילופין. 53 מתנדבים מקרב אסירי גטו טרזיינשטאט טיפלו בהם במסירות, עד שבאוקטובר נשלחו הילדים והמלווים להשמדה

בגורלם. הגרמנים נקטו אמצעי ביטחון קיצוניים על מנת לבודד את ילדי גטו ביאליסטוק ומטפליהם מיתר תושבי הגטו. למרות זאת הוברחו פתקים. באחד מהם, שנזרק על-ידי לזר (לייזר) מולדבן, בן ה-24, מראשי תנועת 'החלוץ' בפרוטקטוראט, נכתב: "סיפור הילדים הוא סיפור אימה מחריד. גרלנו כגורלם. לייזר". המפקדה הגרמנית עוררה את הרושם, שהילדים ומלוויהם נועדו להישלח לשוויץ, כדי שיוחלפו שם בנתיני גרמניה בארץ-ישראל. הילדים קיבלו בגדים נאים ומזון משופר בשפע ועלו במשקלם וזכו לטיפול אוהב מכל אנשי הצוות.

בראשית 1943, העביר אנטון פלדשר, נספח בשגרירות שוויץ בברלין, פנייה למשרד החוץ הגרמני מממשלת בריטניה, להתיר ל-5,000 אנשים ממוצא לא ארי, מרביתם ילדים משטחי הכיבוש, להגר לארץ-ישראל. בתשובה, התנה משרד החוץ הגרמני שהילדים ייקלטו בבריטניה, וכי יתקבלו תנאי החילופין ביחס של ארבעה גרמנים לילד - כלומר, החזרת 20,000 גברים עד גיל 40 לרייך הגרמני.

התנאים שהציגו הגרמנים לא יכלו להתקבל על-ידי הבריטים, ועל-כן לא היה עוד צורך בהחזקת ילדי ביאליסטוק. אייכמן ביקר במחנה הצריפים בקרטה, וכפי הנראה מסר אז את הוראתו של הימלר על שילוח הילדים לאושוויץ.

בצהרי 24 באוגוסט 1943, נכנסה רכבת קיטור לתחנה בגטו טרזיינשטאט. אנשים מהגטו שצפו ברכבת מרחוק סיפת, כי התפרצו משם יצורים מוזרים, שרק לאחר שבתנו אותם הטב, הסתבר להם כי המזכר במשלוח של ילדים. "הם היו כמעט שלדים, פניהם היו של אנשים זקנים, בקושי יכלו לעמוד על רגליהם. והבגדים? סמרטוטים... מיד כשנפתחו הדלתות הרשו לילדים לאכול... הילדים המסכנים טרפו את האוכל... לאחר שסיימו לאכול, נסגרו שוב הדלתות ושומר הועמד בחזית כל קרון".

היה זה משלוח של כ-1,220 ילדים בגיל 6 עד 13, מלווים בעשרים מבוגרים, שיצא מגטו ביאליסטוק בראשות הדסה לבקוביץ, מזכירתו של אפרים באראש, יושב-ראש היוזנראט ואנשי אס אס.

עם הגעתם לטרזיינשטאט הופרדו המבוגרים והועלו מיד על רכבת נוסעים שנסעה לאושוויץ. לבקוביץ, ששרדה, סיפרה, כי באוגוסט 1943, בסמוך לחיסולו של גטו ביאליסטוק, פנו הגרמנים לבאראש, בהצעה להחליף ילדים מהגטו, ככל הנראה, בשבויי מלחמה גרמניים. באראש הצליח לרכז כ-1,200 ילדים; 400 נלקחו משני בתי-יתומים, ואת האחרים מסרו הורים אשר קיוו כי בדרך זו יינצלו ילדיהם מהשמדה.

בטרזיינשטאט, באמצע הלילה, הובלו הילדים לחיטוי. מהתנהגות הילדים, שניסו להתנגד באופן היסטרי לחיטוי ולרחצה, ומדבריהם המקוטעים, אפשר היה להסיק, שהם פחדו מפני המתה בגזים, ושהיו עדי ראייה לירי של גרמנים ביהודים. הם לא יכלו למסור פרטים מדויקים, בשל גילם הצעיר ומשום שנשמרו כל הזמן על-ידי האס אס. תושבי הגטו התקשו להבין את עניין ההמתה בגז ולא התייחסו לדבריהם באמון. לאחר הרחצה הובאו הילדים למחנה צריפים מיוחד, מחוץ למצודת הגטו, בפרבר קרטה. כ-24 מהם שסבלו ממחלות מידבקות הופרדו מהשאר, הובלו על-ידי הגרמנים למבצר הקטן ונרצחו שם.

הימלר נתן הוראת השמדה

צוות נבחר של 53 אנשים מקרב אסירי הגטו, בראשות הרופא, ד"ר ליאו בלומנטל מברלין, שהתנדב לטפל בילדים. חברי הצוות היו בני 21 עד 52, ובממוצע בני 30, ברובם נשים. 32 מתוכם היו מצ'כיה, 11 מגרמניה ו-10 מאוסטריה. בין אנשי הצוות היו דר' קורט מייסנר מפראג, האחיות הרחמניות אוטילה דוז-קפקא, אחותו האהובה של פרנץ קפקא, ומרי לוסטיג מקולין שבצ'כיה שנשלחה לגטו, יחד עם בנותיה חנה ואירנה; אהרן מנצ'ר, בן 26, מנהל עליית הנוער בווינה, שבהיותו דובר יידיש התנדב לשמש מדריך לילדי ביאליסטוק וקשר את גורלו, כשאר המתנדבים,

ד"ר מרגלית שלאין - בית טרזין

פטר הכט, שנשלח על-ידי הנהגת הגטו לעקוב אחר המשלוח, ראה כי בתחנת בוהושוביץ' עמדו שמונה קרונות, שאליהם דחסו אנשי אס. אס. את הילדים

כאבנים במשחק

ב-5 באוקטובר 1943, יצא מהגטו משלוח ובו 1,196 ילדי ביאליסטוק ו-53 מלוויהם, כביכול, לחופשי. פטר הכט, שנשלח על-ידי הנהגת הגטו לעקוב אחר המשלוח, ראה כי בתחנת בוהושוביץ' עמדו שמונה קרונות, שאליהם דחסו אנשי אס. אס. את הילדים, ושמע את צעקותיו של מפקד הז'נדרמרים הצ'כים. המראה הקשה גרם לו לפקפק בכך שנסעו לשוויץ. הילדים ומלוויהם נשלחו לאושוויץ. לפי עדויות אסירים שעבדו על הרציף, מיד עם הגעתם למחנה, הובלו כולם לתאי הגז.

נותרה בידנו רק רשימה שמית של הילדים ושל מלוויהם האמיצים. ילדים שקולם חסר. ואולם, בעבור הגרמנים היו ילדים אלה רק כאבנים במשחק, שניתן היה לטלטלם מביאליסטוק לטרזיינשטאט, להונות את הוריהם ברגעיהם האחרונים, וכשלא היה בהם עוד חפץ, להשליכם ולגזור עליהם ועל מלוויהם למות.

יהי זכרם ברוך! ■

* מתוך טקסט ההרצאה שד"ר מרגלית שלאין נשאה בבית טרזין, בכנס נשים ושואה 2007

מסמכים מטרזיינשטאט / מיכאל גרינבאום

אלבום מזכרות שאספה מרגרט גרינבאום בזמן שהותה בגטו, ובו גם מכתב מרגש ועצוב שנכתב עם השחרור, ומסרו כעת לבית טרזין

אחד הפריטים המפתיעים ביותר באלבום של אמי מטרזיינשטאט הוא עותק של מכתב שהיא כתבה לידידה, רק חמישה ימים אחרי השחרור, אך עדיין בטרזיינשטאט:

מכתבי הראשון בו העינייך הנאיימות והפולשניות של הנצורים לא יודעות את מאשבותי. אינני יודעת היכן להתאיל כדי לתאר לך את החול שצברתי במשך שנים אלו מאז התראינו לאחרונה - מבלי להתאסר דבר.

אני כותבת לך כפי שאני זוכרת אותך, כל זלוויה, כל אבילה מכולכם ביטא קצת עניין, קצת אומ, קצת מהסביבה המאושרת שאבדה לנו. אני כותבת לך כפי שהכרתי אותך, יחד עם זאת אמתנו כאן מרגישים שלעולם לא נמצא גשר אל אלו שאיו בוודי ואשר למרבה המזל אלו פעם לא יוכלו לתפוס כמה פחד, אימה ועצב עמוק חוונו בשנים שזה עתה חלפו.

אני רוצה להיות ברורה. ידוע לך כמה קשרי משפחתנו היו אפקים, כמה חותנו של כל פרט אפילו אחרי המלחמה היה הולם בנו וכמה עמוק השפיע עלינו כאשר (בעליו) קארל איבד את חייו כאן בטרזיינשטאט. אביו לא יכול היה להתגבר על חותנו. הוא מת כאן כיוון ש - כפי שהוא עצמו אמר - לא היה לו עוד רצון לחיות. עם ליאו אמתנו רק יודעים שנפשה בלודז'... אמי ומשפחתו, לואיזה ואולו, שולמו באודש מאי לבירקנאו, גם אמי. היה עוד מכתב נואש מאי בדצמבר, ממנה ריכז. מאז לא היו אדשות.

מגברת אמת שמררה רק נודע לי שדודתי ואמי הוחתמו בתאי הלז בבירקנאו... כמעט ואין עוד תקווה למצוא את מישהו מהמשפחה. אמתנו בעצמנו ניצלו בנס. צומנו למשפחה שלוש פעמים, מיכאל אפילו פעם הביעית. אני עבדתי בייצור פראים מלאכותיים וכל מיני קישוטי במה (היה כאן אפילו תיאטרון). אינני יכולה לתאר לך את הניגודים בין חיים ומוות. אמתנו נראים טוב עם אלו שהתצווה הייתה בלתי מספקת ביותר. כדי להבהיר זאת - אני רוצה לספר ששלושתנו ביחד אכלנו במשך שנתים ומצו 3 ביצים, אותן השגנו במשאי ואשר עלו 170 קרונות כל אחת. מאריטה עבדה במכבסה והציעה לעמדה טובה מאד. מיכאל היה בסוף נער שליח, במקום סוס. הוא ועוד אבר שלו גררו עמלה. לשני הילדים לא הייתה אפשרות לשום אינך עיוני מאחר וכל הוראה הייתה אסורה בהחלט. מיכאל הפעמים הלך אל יודיו עם מגברת אביוה מתחת למעיל כדי לקבל שיצורים כלשהם.

אך כל זה נכשל בלעם המכשולים הרבים ומוסר הצמן. היינו חייבים לעבוד 10 שעות ביום. אני מקווה לשלם את הילדים לחייל ולכוון אותם לעתיד מאושר. זהו מבוקשי מכל הלב.

אינני יודעת מתי יצדח לי לשלם מכתב זה. במצן זה אני עדיין בטרזיינשטאט כיוון שהאנשים שצרחו הנה ממנות ריכז אחרים הביאו לכאן מגפת טיפוס והדבר מנע את נסיעתנו מכאן. אינני תופסת את סכנת המלחמה הזו כי בעולם הזה אין עוד דבר שאמתנו מפאדים ממנו.

הצניק לאופש בלי קארל הוא עברתי קשה מאד. עוד אינני יודעים איך עתידנו יתפתח. איש מאברינו הוותיקים איננו עוד בחיים... אינני יודעים היכן נחיה, שום דבר. אך אי שם בעולם יש עדיין מש, הרים, ים, ספרים, דירות קטנות ונקיות ואולי יצירת חיים אדשים. לבסוף ברצוני להעיד לך שוב כמה שלצרת לנו עם ידי האבילות

"איננו יודעים היכן נחיה, שום דבר. אך אי שם בעולם יש עדיין מש, הרים, ים, ספרים, דירות קטנות ונקיות ואולי יצירת חיים חדשים"

מי מרגרט גרינבאום, אחותי מאריטה ואני, מפראג, היינו כלואים בטרזיינשטאט במשך שנתיים וחצי. עד לשחרור במאי 1945 אמי עשתה אלבום של מזכרות מחומר שאספה בגטו. באביב 2007 תרמתי את האלבום המקורי ואת ספר הזיכרונות שלי למוזיאון השואה בארה"ב, כדי שיכללו אותם באוסף שלהם.

במוזיאון זה הכינו עותקים משני המסמכים בצורת תקליטורים - אלו כעת נמצאים לעיון בבית טרזיינשטאט, במוזיאון היהודי בפראג, ב-"פמטניק טרזין" ובמרכז שטרסלר באוניברסיטת קלארק בוורצסטר, מסאצ'וסטס, ארה"ב.

האלבום מכיל את התגים הממוספרים שלנו מהמשלוח מפראג, את הטלאי הצהוב, כסף הגטו, תכשיטים ויצירות אמנות אחרות מטרזיינשטאט,

חשבונית בנק, מכתבים וגלויות דואר שנכתבו על ידי אמי לידידה, בול דואר מטרזיינשטאט, הוראות יום רשמיות, כרטיסים לקונצרטים, זימונים למשלוחים והכי חשוב - הודעה על שחרור מהמשלוח לאושוויץ מחדש אוקטובר 1944.

לנהל ספר זיכרונות היה דבר מקובל בקבוצת הבנים שלנו בשנת 1943 - רבים נתנו לבנים אחרים לרשום דבר בספר שלהם (לכל אחד הוקצב רק עמוד אחד) למזכרת; רוב המסרים הללו היו "עצות חכמות" כגון "מדוד פעמיים, חתוך פעם", ולעתים היו מלווים באיורים. ברבים מהם הובעה התקווה והרצון להיפגש בקרוב בפראג, ולעולם לא לשכוח אחד את השני; אין צורך לומר שרוב הבנים שולחו "מזרח" ולא חזרו עוד.

משפחת גרינבאום

שני פריטים מבין מסמכים אלה עשו את הרושם הגדול מכולם. באלבום נמצא מכתב שאני כתבתי לאמי מחדר החולים, ובו אני כותב באותיות קידוש לבנה כמה אני רעב, וכן עמוד בספר הזיכרון שנכתב ואויר בידי קוקו הילר, המראה רכבת עוזבת את טרזיינשטאט בכיוון לבירקנאו.

זופנית ונפשית. היינו חייבים לשלם את קבלת הכסף, אך מעולם לא קיבלנו אותו.

באהבה, גרטה ■

גלגולו של "ספר הבישול" מטרזינשטאט / דוד שטרן

הודות לואלי גראבשייד ולארטור בוקסבאום, סוחר אמנות מטפליצה, שניהם ניצולי שואה, נותרו גם המתכונים, וגם הדפים הנפרדים שבהם שירים שמינה כתבה, וכן מספר מכתבים. אחרי המלחמה, בדרכים מוזרות, הגיעו כתבים אלה לבתה של מינה, אני שטרן. על כך אמרה אני: "זה היה כאילו ידה של אמי הושטה אלי מעבר לקבר".

שני ילדיה של מינה פאכטר, אני שטרן והיינץ פאכטר (חנוך בן-אריס) חיו בבטחה בארץ ישראל הבריטית: היינץ התיישב במגדל, ואחרי שחווה נשרפה בידי ערבים עבר לטבריה; אני ובעלה ג'ורג' ובנם ברחו מפראג ופתחו מסעדה במחנה אוסטרלי בקרבת באר טוביה. מאוחר יותר עברו לגור בארה"ב.

בינואר 2005 קיבל דוד שטרן, הנכד, שיחת טלפון מאן ג'ורג'ט, תסריטאית צרפתייה, שיצרה מספר סרטים דוקומנטאריים. היא שמעה על הסיפור ותהתה, האם זה חומר מספיק לסרט דוקומנטארי? על כך עונה אן ג'ורג'ט בקטע משלה:

מינה (וילהלמינה) פאכטר הייתה אלמנתו של אדולף פאכטר, יצחק כפתורים שנפטר בשנת 1915. מינה, ילידת 1871, נשלחה לגטו טרזינשטאט ב-16 ביולי 1942. היא הייתה בת 71 כשהגיעה לגטו, והתגוררה בחדר אחד עם 13 נשים. כמו רוב הקשישים בגטו, סבלה מבידוד ומרעב. כדי לגבור על הרעב ולחזק את רוחן, יצרו היא וחברותיה לחדר "ספר בישול", בו רשמו מתכונים

אחרי המלחמה, בדרכים מוזרות, הגיעו כתבים אלה הגיעו לבתה של מינה, אני שטרן. על כך אמרה אני: "זה היה כאילו ידה של אמי הושטה אלי מעבר לקבר"

מימים עברו, לזכר ימים אחרים, בהם כולם והכל היו בנמצא. כשמצבה של מינה התדרדר באה לעזרתה נכדתו של אדולף, אליזבט ("ליזל") קפלן, (אחר כך לאופר), אחות בטרזינשטאט, שהצליחה לאשפזה בבית חולים בגטו. אך זה רק דחה את סופה: מינה נפטרה ביום הכיפורים, 25.9.1944. אך "ספר הבישול" שרד-אוסף דקיק ומרופט של דפים, תפורים בחוט ומחט.

מתכונה של מינה - טרזינשטאט 1944 / אן ג'ורג'ט

אשר פענחה ותרגמה את המתכונים, וכן קארה זה סילבה, שכתבה וערכה את הספר. אם תמיכתם של "השחקנים" של הסיפור הייתה נלהבת, זו של אנשי השידור הרבה פחות מכר! לקח יותר משנה לעבור את כול הערוצים בצרפת עבורם עבדתי באופן סדיר ב-15 השנים האחרונות, והתשובה הייתה תמיד "לא". לדעתם, זה לא היה פרויקט 'היסטורי', וגם לא 'חברתי', אלא מן יצור כלאיים בלתי-רגיל.

ואז קרה נס, והפרויקט נתמך בידי קרן אננברג, שהחליטה שסרט זה צריך לקרום עור וגידים, ונתנה מספיק כסף כדי לאפשר זאת. ההסרטה ארכה כשנה, ברפובליקה הצ'כית, בישראל ובארה"ב. ראינו את האנשים המעורבים בסיפור, וקיבלנו חומר עובדתי וארכיוני רב, בעיקר מבית טרזין וממכון ליאו בק בניו יורק.

אחת הבעיות הראשונות שלי היתה למצוא דרך להציג את נושא האוכל בו-

זמנית כדבר מרכזי בסיפור, ויחד עם זאת את העדרו, וכל זאת בדרך לא ריאליסטית. כך החלטתי לבקש את אלסי הרברשטיין להצטרף ולצייר בזמן שראיינו אנשים, ובזמן שרבים מהם ביטלו מתכון מהאוסף של מינה.

הרישומים מגשרים על פני פערי הזמן והמציאות, ובסופו של דבר אין זה ספר בישול רגיל האומר לך איך להכין אוכל, וזהו לא איור מדויק, אלא אזכור.

סוף-סוף הסרט מוכן להקרנה, בשלב זה מוגבלת מאד, ברשת כבלים צרפתית. אך כיוון שניסים גדולים וקטנים אפשרו קודם כול לכתב היד ולרוחה של מינה לשרוד, ואחר כך לסרט להיווצר, אני מאמינה שזה לא סוף הדרך.

אני מאמינה שאנשים אחרים - בטלוויזיה, בפסטיבלים, בצרפת ובמקומות אחרים, יתרגשו מהשבירות ויחד עם זאת הכוח הבלתי רגיל של סיפור זה, ויעניקו לו במות והזדמנויות חדשות. ■

כאשר אני עוצמת את עיניי, זיכרון הביצים המקושקשות של סבתא עולה ברוחי בדיוק מוחלט. הייתי בת חמש כאשר היא נעלמה מבלי לחלוק את סודה. אחרי זה הגיע תורה של אמי להקסים אותי בכישרונותיה. ידיים אלו אשר קיצצו, ערבבו, לשו, ציפו בפרורי לחם... הייתי בת חמש עשרה, ופתאום כל שנותר לי היו כיסופי אהבה וכתיסת ספרי בישול.

עוד לפני שנולדה בתי הבכורה התחלתי לחלום על אותן שעות אחר הצהרים גשומות, ילדיי יושבים על שרפרף עם סינר גדול מדי סביב לצוואר, נהנים מהמאפה הנדבק אל אצבעותיהם הקטנות והצחוק שלנו הנחנק מרוב קמח.

כל זה מסביר למה "פגישתי" עם מינה פאכטר כל כך הרשימה אותי. מינה, אסירה בטרזינשטאט, יצרה במגוריה שבסקרסטין המבורג, אוסף של מתכונים עבור בתה שנסעה לארץ ישראל. היא שורדת הודות לקליפות של תפוחי אדמה, אך יחד עם חברותיה, מתווכחת במשך שעות על כמות השוקולדה או סוג הצימוקים בעוגה מסוימת.

ברגע ששמעתי על קיומו של "ספר בישול" זה ידעתי שאני רוצה לעשות על זה סרט דוקומנטארי, לספר דרך המתכונים על כוח האהבה, להראות את ההתנגדות בתנאי ייאוש בעזרת כופתאות ועוגות פרג.

ברגע ששמעתי על קיומו של "ספר בישול" זה ידעתי שאני רוצה לעשות על זה סרט - לספר דרך המתכונים על כוח האהבה, להראות את ההתנגדות בתנאי ייאוש בעזרת כופתאות ועוגות פרג

לקח לי קרוב לעשר שנים להשלים את הסרט. בתחילה תהיתי אם אני, לא-יהודיה, רשאית לעסוק בפרויקט זה. אחרי וויכוחים ממושכים עם חברים לבסוף הרגשתי שאכן כן, ובעיקר - "המפגש" שלי עם מינה היה חזק מדי מלהתנגד לו. זכיתי לקבלת פנים חמה מאד מנכדה של מינה, דוד שטרן. תמיכתו והחום שלו היו מעל ומעבר. גם גבריאל ואיתמר בן אריס החיים בישראל, נכדיה של מינה, פתחו לפני את ארכיון המשפחה. גם האנשים שטיפלו בפרסום הספר In Memory's Kitchen (במטבח הזיכרון - פורסם ע"י רובמן אנד ליטלפילד) היו לעזר רב: דליה גולדשטיין, חברתה של אני, אשר הבינה את הערך של אוסף זה, ביאנקה בראון,

דר' ליאו קראוס - איש רב פעלים / סימה שחר

מסמכים חדשים שופכים אור על פעילותו של דר' ליאו קראוס, שסייע בזמן המלחמה בהברחת יהודים ובהכנות למרי, לשעבר מזכיר התאחדות עולי צ'כיה, היום בן 100

טרוזינישטאט. הרטה, שהייתה תופרת מקצועית, תפרה גם עבור נשות הקצינים ולכן זכתה ביחס מועדף.

בשל היותו עורך-דין, שימש ליאו קראוס כבורר פנימי מטעם המחלקה המשפטית של המינהל העצמי, בבתי החולים שבגטו. הוא היה מעורב בברורים בעקבות גניבות אוכל וצידו על ידי האסירים. הבוררות הפנימית נעשתה כדי להימנע מדיווח

ד"ר ליאו קראוס. פראג 1940

למפקדה הגרמנית. במקרים של גניבות חוזרות, לא הייתה ברירה והגנב נמסר לטיפול המפקדה הגרמנית כשלובר העונש היה צירוף המידית לרשימת הטרנספורט הקרוב למזרח. בתקופה בה שהה בגטו, היה ניסיון של כמה מחברי תנועת 'מכב' לארגן מחתרת שטיפעל נגד הגרמנים בשעת הצורך, כפי שמעיד מסמך מסכם שנכתב על-ידי התאחדות מכב בצ'כוסלובקיה בשנת 1947, יוזמה זו לא צלחה בסופו של דבר. ב-23 לאוקטובר 1944 נשלחו דר' קראוס והרטה לאושוויץ. משם נשלח לסכסנהאוזן, אוראנינבורג (Oranienburg) ושחרר בדכאו, במאי 1945.

אשתו הרטה נשלחה מאושוויץ לפלוסנבורג, והגיעה בצעדת המוות לטרוזינישטאט באפריל 1945. בתום המלחמה, חזר קראוס לפראג, הגיע לביתה של גרטי קפקא, ועקב מצבו הבריאותי, אושפז בסנטוריום לתקופה ממושכת עד להתאוששותו.

תקופה שנייה, בין השנים 1946-1949, מתמקדת בפעילותו של דר' קראוס בפרויקט "הגנה" של מרכז ההתאחדות הציונית, ובמבצע "ער קדושי צ'כוסלובקיה" שיועד לארץ ישראל.

בשלהי שנות הארבעים עלתה משפחת קראוס לארץ ישראל, ונשלחה למעברה באזור נהרייה. דר' קראוס, שקיווה לעבור משם, חיפש באזור עולים מצ'כיה. מי שקיבל את פניו היה מר פופר, ידיד המשפחה, שרכש את האדמות בנהרייה בשנות השלושים ובנה בה שני בתים. בבית אחד התגורר הוא עצמו עם משפחתו, ואת השני העמיד לרשות משפחת קראוס, ועזר להם להיקלט בארץ.

החל משנות החמישים ועד ליציאתו לפנסיה, כיהן דר' קראוס כמזכיר התאחדות יוצאי צ'כוסלובקיה. ■

ורית גן-מור, בתו של דר' ליאו קראוס, מסרה לארכיון בית טרוזין מסמכים המספרים על פעילותו המגוונת של אביו בין השנים 1929-1949, וכן מכתבים רבים המוקירים את עשייתו. המסמכים פורשים בפנינו יריעה רחבה של פעילויותיו בארגונים ציוניים שונים בהם היה חבר.

דר' קראוס, עורך דין במקצועו, שחגג את יום הולדתו ה-100 בשישה לאוקטובר 2007, נולד בשנת 1907 ברייכנברג שבבוהמיה. מגיל צעיר ראה עצמו ציוני, ובניגוד לדעת הוריו הצטרף לתנועת הנוער "תכלת לבן". בשנת 1927 התגייס לצבא הצ'כי ושירת כקצין בחיל הפרשים ובהמשך הצטרף כחייל מילואים לצבא הצ'כי. בשלב מאוחר יותר, קיבל בשנת 1947 על כך אות הצטיינות מנשיא הרפובליקה.

עם שחרורו מהצבא, בשנת 1933 למד עריכת דין בפראג, והחל לעבוד כעורך דין עצמאי. כל אותן שנים לא הפסיק ליאו קראוס לעסוק בפעילות הציונית. הוא היה בין מייסדי "הגיבור" ופעיל ב"מכב" בעיר הולדתו ובפראג, ושימש כמדריך ואחראי על ספורט צעירים ונשים. באותם ימים הגיעו שליחים מארץ ישראל כדי למכור חלקות אדמה לעולים לארץ, ודר' קראוס התנדב לעזור במכירה. אביו סירב לרכוש אדמה, ובמקומו רכש חברו ממשפחת פופר שתי חלקות בנהרייה, ועלה ארצה.

על סמך המסמכים ניתן לחלק את פעילויותיו לשתי תקופות עיקריות. התקופה הראשונה, בין השנים 1939-1943, בעת שעמד דר' קראוס בראש המחלקה המשפטית במשרד הארצישראלי בפראג, והיה אחראי על מילוי הטפסים שהוגשו לגסטאפו לבקשה ליציאה מצ'כיה, (בתקופה בה הבריטים לא פתחו את שערי הארץ לעולים). את הטפסים היה צריך למלא בקפידה, כדי שהאחראי והמבקש לא ייענשו וישלחו בטרנספורט. כמו כן, דאג קראוס לסייע להברחת יהודים שהיו מבוקשים על ידי הגסטאפו בעזרת שרשרת מבריחים שתוציא אותם מן הארץ דרך ברטיסלבה.

אלה היו ימים בהם דר' קראוס ומשפחתו היו מוגנים מפני

טרנספורטים. וגם כאשר ניתנה לו האפשרות לצאת את גבולות המדינה הוא סירב וטען כי "קברניטים לא עוזבים ספינה טובעת".

עם האיום שהלך וגבר על היהודים, נטל דר' קראוס חלק

פעיל בהתארגנות הספונטאנית שקמה לקראת הצלה, והכנות למרי שהתקיימו בעיקר בסלובקיה. הוא עמד בראש יחידת ההתנגדות שניסתה להקים יחידות מרי כנגד הגרמנים, ובנוסף היה מוטל עליו להבריח יהודים אל מעבר לגבולות, לא רק כדי להצילם, אלא גם על מנת שהכשירים לשאת נשק יוכלו להיערך משם ולהילחם בגרמנים.

ביולי 1943 זמן קצר לפני שנשלח לגטו טרוזינישטאט, נתפס ד"ר ליאו קראוס מפיץ עלונים אנטי-גרמניים על-ידי הגסטאפו בפראג, נחקר וזדרכונו נלקח ממנו. ב-13 ביולי 1943 נשלח יחד עם אשתו הרטה, שנולדה באבציה, איטליה בשנת 1909, לגטו

גם כאשר ניתנה לו האפשרות לצאת את גבולות המדינה הוא סירב וטען כי "קברניטים לא עוזבים ספינה טובעת"

פיליפ מאנס - עדות נאמנה

פיליפ מאנס

חסידיים של בובר, שירה שנכתבה בגטו, שירי מקהלה, פיליפ מאנס הרצאות על שפינוזה, על מהות התרבות, על פנומנולוגיה ומאות נושאים אחרים הושמעו לאוזניים קשובות וקיבה רעבה.

ייחודו של ד"ר מאנס בתיאור המפורט של חיי היומיום: על תהליך החיטוי כנגד כינים, על הביוב שנסתם לעתים קרובות, על הטיפול בגופות (אפילו בגטו - רחצה ותכריכי נייר), על דרך החתחתים כדי להשיג תיקון סוליות נעליים, על פלא הופעתו של כלב קטן בגטו. הוא מתאר בפרטי הפרטים את מבצע ייפוי הגטו לקראת בואה של משלחת

הצלב האדום הבינלאומי, כולל הכנת חדר אוכל עם שולחנות מכוסים מפה ומגישות זריזות.

מאנס מראיין חלק מהמרצים שלו ורושם את תולדות חייהם, ומתפעל מהיופי והמרץ של הנוער ממוצא צ'כי. הוא גאה על מה שהושג בגטו, אך גם ער לצדדיו השליליים: חוסר המשמעת, הקנאה, הנטייה להתרגז על כל דבר של מה בכך, החשיבות העצמית של בעלי התפקידים הזוטרים, הברוקרטיה - ואף על פי כן, הוא מצטער על כך שלא היה יותר יהודי בחייו הקודמים. ארבעת ילדיהם של הזוג מאנס הצליחו לצאת את גרמניה בעוד מועד, כמו רבים מהבנות והבנים של הזקנים מגרמניה בגטו, ואף שמיעטו לדבר עליהם, מה שהחזיק את הוריהם בחיים הייתה התקווה להתראות עמם בקץ התלאות: "יום אחד נזכה לחרות, יום אחד הילדים יפדו אותנו", כתב מאנס.

היום לא בא, המוות בלע כמעט את כולם. לפני צאתו בטרנספורט מסר מאנס את המחברות לידידה, שהסתירה אותן מתחת למזרון. רק בשנת 1948 הגיעו המחברות לידי בתו אווה באנגליה, והן נמצאות כעת בספריית וינר בלונדון. ■

הקהל היה להוט לשמוע את ההרצאות-לשכוח ולהשכיה, ולו לשעה שעתיים, את מציאות הגטו הקשה, להוסיף תוכן לחיים, לחזק את כוחות הנפש

בתשע מחברות, על פני 986 עמודים, רשם פיליפ מאנס בן 69 בין פברואר ואוקטובר 1944 את דו"ח העובדות שלו על החיים בגטו טרזיינשטאט. הדו"ח ראה אור בהוצאת אולשטיין בברלין תחת השם "כאלה הם החיים" רק בשנת 2005, שכן בשנות החמישים של המאה הקודמת לא נמצא מי שהיה מעוניין להוציא אותו - על אף שמדובר באחד המסמכים המפורטים והאותנטיים על חיי הגטו, בעיקר של יהודי גרמניה הזקנים.

פיליפ מאנס ואשתו גרטרוד הגיעו לגטו טרזיינשטאט מברלין ביולי 1942 וזמן קצר אחרי בואו נתמנה לראש ה-Orientierungsdienst, שרות ההתמצאות, שתפקידו העיקרי היה לסייע לזקנים האבודים למצוא את דרכם למקום מגוריהם. כדי לחזק את רוחם של הזקנים המאוכסנים באורוות לשעבר של קסרקטין מגדבורג החל מאנס - שהיה קצין גרמני במלחמת העולם הראשונה וסוחר פרות לשעבר, לספר להם מחוויות חייו.

מכאן התפתחה סידרה של למעלה מ-500 הרצאות, קריאת מחזות ומופעים בגרמנית, אותם ארגן מאנס בהתמדה ובעקשנות, על אף כל המכשולים, בנוסף לעבודת הסיוע שלו. היא נקטעה, כמו היומן עצמו, לקראת סוף אוקטובר 1944, כאשר נשלחו פיליפ וגרטרוד מאנס לאושוויץ, בטרנספורט האחרון שהושמד שם לפני שחדלו תאי הגז לפעול.

מכל דפי היומן בולטת תמימותו של מאנס לגבי גורל הטרנספורטים היוצאים מן הגטו למזרח: בירקנאו הוא בעינו מחנה קלט גדול, הוא מאמין למפקדת האס.אס. שהטרנספורטים של הגברים

הנשלחים בסתיו 1944 מזרחה מיועדים לעבודה, ומביע את בטחונו "שגם שם, כמו בגטו, ימלאו היהודים את חובתם למען

הגנת גרמניה". מאנס מתגעגע למולדתו הגרמנית, מדבר על הקשר אליה, "דווקא עתה, בשעת מצוקתה הקשה ללא תיאור בשבועות הקרובים, כאשר צבאות האויב ידרכו על אדמתה".

כולם - מדענים, רופאים, אמנים, סופרים, רבנים - היו להוטים להופיע בפני 100 עד 300 הצופים (לפי גודל החדר או עלית הגג שהצליח מאנס להשיג עבור מפעלו), והקהל היה להוט לשמוע, מתוך אותה הסיבה: להשכיח ולשכוח, ולו לשעה - שעתיים, את מציאות

הגטו הקשה, להוסיף תוכן לחיים, לחזק את כוחות הנפש. פאוסט, נתן החכם, סיראנו דה ברגראק, שירי היינה, סיפורים

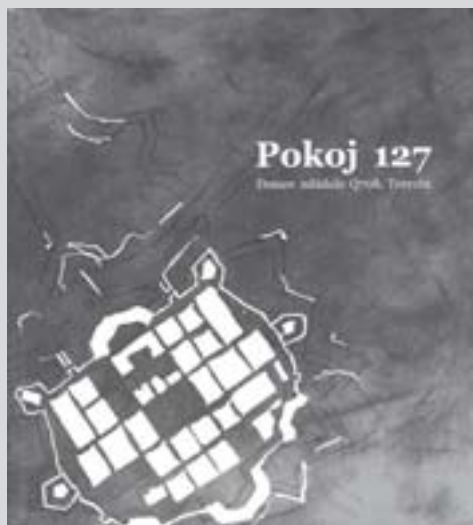

נערי חדר 127

תלמידי הגימנסיה בכיכר מיקולש בפילזן, בהזדרכת מורתם פרופ' מוניקה סטהליקובה (Stehlikova), ממשיכים במפעל הוצאת מחקרים על גורל תלמידי המוסד היהודיים ובני גילם בשואה, שהחל לפני שלוש שנים.

בשנת 2007 ראתה אור החוברת *חדר 127 - מעון הנוער Q708 בטרזין* - סיפורם של 12 נערים ילידי 1924-1927 בשנים הגורליות 1942-1945, שהתגוררו, מי שנה ומי קרוב לשלוש שנים, בחדר משותף בגטו. אחד מהם שרד בגטו עד השחרור, אחד, בן לאם אזרחית שוודית, נשלח לברגן בלזן, עשרה הובלו בסתיו 1944 לאושוויץ-בירקנאו, חמישה מתוכם שרדו בכוחות אחרונים את עבודת הפרך והרעב במחנות ומצעדי המוות לקראת סוף המלחמה. ייחודה של החוברת בצורתה הגראפית הבהירה, המביאה גם תצלומי הנערים, מידע על גורל הטרנספורטים שבהם נשלחו למזרח, מפות נדודיהם על פני המחנות וסיפור שחרורם: בשמונים עמודים, דרך סיפורם האישי של תריסר נערים, מתומצת הגורל היהודי בעת השואה. בחוברת נוספת מטעם הגימנסיה מובאים זיכרונותיהם המפורטים של ארבעה שורדים - סום לוק, פטר הרמן, מרדכי לבני ויאן רוצ'ק, וכמו כן של רעיות שני האחרונים, חווה לבני ואווה רוצ'ק, אף הן ניצולות השואה. ■

ילדת שואה

'העבר לעולם לא רחוק' נקרא ספרה החמישי של ר. גבריאלה ס. סילטן, המכיל קטעי פרזזה ושירה מהשנים 1979-2006 שלא פורסמו עדיין. בשיריה בא לידי ביטוי קשרה העמוק של סילטן לאמונה היהודית ולתנ"ך (לך לך, עצמות יוסף, מות משה ואחרים). אולם עיקר השירים מוקדש לסבל הילדים בשואה, אף שהמחברת, ילידת 1935, הגיעה לגטו טרזיינשטאט עם הוריה מהולנד רק בינואר 1944 והודות לאביה, רוקח במקצועו, נכללה המשפחה ברשימת הפרומיננטים ושרדה בגטו עד לשחרור. גבריאלה סילטן חיה בפומנה, קליפורניה, ושם ראה הספר אור בשנת 2007. ■

בשבח המחנכים

במרכז הספר *שארלוטה, זיכרון השואה - לזכור את טרזיינשטאט*, שראה אור בשנת 2006 בסנטה-פה, קליפורניה, עומדת שרלוטה גוטמן - אופפרמן (Opfermann), שנולדה בשנת 1925 בוויסבאדן שבגרמניה, שהתה בגטו טרזיינשטאט מיוני 1943 עד השחרור, אך רוב חייה העמידה פנים שהיא פליטה גרמנית פרוטסטנטית. רק בעשר שנות חייה האחרונות יצאה מארון השואה. בעצם התכוונה שארלוטה לכתוב, יחד עם רוברט ווארן, את תולדות כל חייה, אך אחרי ארבע שנות עבודה ואלפי דוא"לים הרים ווארן ידיים.

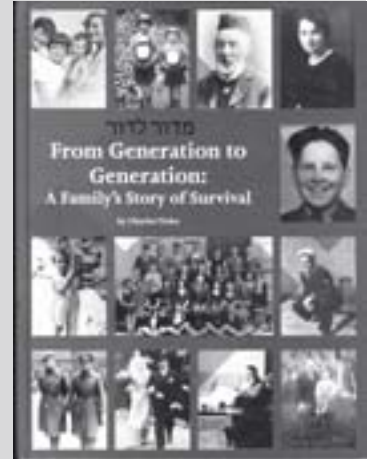
אחרי מותה של שרלוטה בשנת 2004 (והטמנת גופתה, לפי צוואתה, במיינץ, גרמניה) פירסם ווארן את זיכרונותיה על ליל הבדולח ועל גטו טרזיינשטאט, שם עבדה כמטפלת במעון הילדים דוברי גרמנית L414. על אף אי - הדיוקים והנטייה להפרזה (נוסח "אחרי בואה לטרזין לוטה גוטמן פשוט הפכה לאסירה מספר 5-11/XII"), מכיל הספר פרטים רבי ערך על עבודתם המסורה של המחנכים והמטפלים בתנאים קשים ביותר. ■

בני טיכו

אין שם משפחה יהודי - צ'כי מוכר יותר בישראל מאשר השם טיכו (שפירושו שקט), בזכות רופא העיניים האגדי דר' אברהם טיכו, שעלה ארצה בשנת 1912. מוכרים לא פחות רעייתו אנה, ציירת זוכת פרס ישראל, ובית טיכו בלבה של ירושלים. מקור המשפחה בבוסקוביצה שבמורביה, קהילה של למדנים שומרת מסורת, והשם טיכו מופיע שם לראשונה כבר בשנת 1492. בן אחיו של דר' טיכו, צ'ארלס טיכו, יליד בוסקוביצה, בן שמונים, המחלק את זמנו בין ניו-ג'רזי וראשון לציון, חקר את תולדות בני המשפחה הענפה מאז ראשית המאה ה-18, חמישה דורות אחורה, ופרסם את מחקרו באלבום בן 400 עמוד, מלווה תצלומי משפחה רבים, בשם *מדור לדור - סיפור משפחתי של הישרדות*, שראה אור בשנת 2007. בני טיכו פזורים כיום על פני מדינות רבות, אך אשר להישרדות: 37 בעלי השם טיכו נשלחו בטרנספורטים, 408 יהודי בוסקוביצה מצאו את מותם בשואה, 17 שרדו. בתי הגטו לשעבר ובית הכנסת של בוסקוביצה שוקמו, אך הקהילה חדלה להתקיים. ■

המחקרים נמשכים

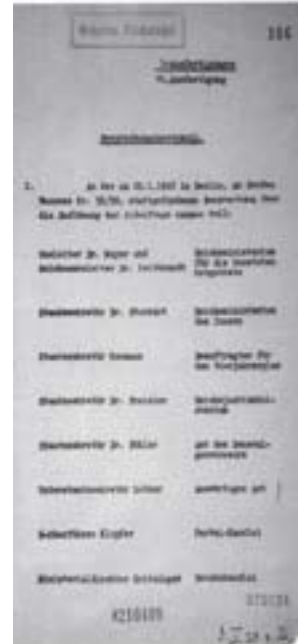
כרך המחקרים והתעודות על טרזין לשנת 2006 בהוצאת מכון טרזינסקה איניציאטיבה, שמופיע בצ'כית ובגרמנית בפראג, מביא שני מאמרים על בנימין מורמלשטיין, זקן היהודים השלישי והאחרון של גטו טרזין. האחד, *מקרה מורמלשטיין*, של מיכאל ווגרבאואר, דן בחקירת מורמלשטיין בחשד של שיתוף פעולה עם הנאצים. השני, של דורון רבינוביץ, *המרכיבים והתוצאה של חוסר אונים מוחלט*, מגיע למסקנה, שמעשיו של מורמלשטיין נשפטו ביתר חומרה מאשר של שני קודמיו, יעקב אדלשטיין ופאול אפשטיין, מפני שהיה היחיד ששרד.

מחקרה של ליזה פשל, *התיאטרון בטרזין והקברט הצ'כי השני*, כולל קטעי טקסט מתוך הצגות הקברט, שפעל בעיקר בשנת 1944, הידוע פחות מזה של קארל שוונק, ותולדות חייהם של הדמויות המרכזיות שפעלו בו: פליקס פורגס, אשתו, אלי ברנשטיין - פורגס, ויטיזסלאב הורפצקי ופאוול וייסקופף. ברברה מילר - וזמן מביאה תחת הכותרת *כל יום בטרזין הוא מתנה* קטעים מיומנה של מרתה גלאס, שנכתבו בשנים 1943 - 1945 בגטו. מרתה גלאס, תושבת המבורג, הגיעה לגטו טרזינישטאט ביולי 1942 כבת 67 עם בעלה, המבוגר ממנה ב-15 שנה, והחלה לכתוב יומן אחרי מותו בגטו בינואר 1943. ביומן פרטים רבים על חיי היומיום של נשים זקנות: ביקור אצל רופא שיניים (בגלל הירידה במשקל איבדו השיניים התותבות את אחיזתן), עבודתה בבית המלאכה לתיקון גרביים (כדי לזכות בתוספת מזון קטנה), על ההכנות לביקור משלחת הצלב האדום הבינלאומי. אחרי השחרור ונסיעתה אל בתה בארצות הברית מיעטה מרתה גלאס לדבר על שהותה בגטו ולא נתנה לאיש לקרוא את יומנה. רק אחרי מותה מסרה בתה את מחברות היומן לארכיון העיר המבורג. ■

רצח מדווח

קטלוג תערוכת הקבע בבית שבו נערכה ב-20 בינואר 1942 ועידת ואנזה, שחרצה את גורלה של יהדות אירופה הכבושה בידי הנאצים, הוא עדיין מסמך מצמרר, אף שתוכן אותה התייעצות הרת האסון ידוע מזמן.

מלבד הרקע ההיסטורי לאנטישמיות הגרמנית והגזענות הנאצית, ותולדות החיים של כל משתתפי הוועידה ל"פתרון הסופי של הבעיה היהודית", מביא הקטלוג, שראה אור בשנת 2007, העתקי מסמכים משרדיים מזעזעים המוצגים בתערוכה. אחד מהם הוא דין וחשבון בן חמישה עמודים, בלשון משרדית עניינית, כתוב בצורה נאה במכונת כתיבה,

של מפקד יחידת המבצעים בצבא הגרמני, Einsatzkommando A, על החיסולים ההמוניים בירי בליטא בין ראשית יולי לסוף נובמבר 1941, כגון: Kauen F.IX - 315 - 4.10.41 יהודים, 412 יהודיות, 818 ילדים יהודיים, סה"כ 1845 (מבצע עונשין, מפני שנורו יריות מהגטו על שוטר גרמני) Kauen: 2007 - 29.10.41 יהודים, 2920 יהודיות, 4273 ילדים יהודיים, סה"כ 9200 (טיהור הגטו מיהודים מיותרים). ■

עדויות מזעזעות לצד ריקודים מרואנדה / סיוון כהן רשמים אישיים ממשלחת בני דור שלישי לגרמניה

כאב והומור

המשלחת הכילה בתוכה כל כך הרבה אישיות ואופי, כאב והומור, רצינות וצחוק. אנחנו מוצאים את עצמנו מזדעזעים ממראות וסיפורים - וזמן קצר לאחר מכן רוקדים ריקוד רואנדי מסורתי, מקשיבים לעזות מזעזעת, ומאוחר יותר בערב מרימים כוס בירה עם הגרמנים ומברכים בברכת "קובוזימה בגאצ'ו" (לחיי כולכם בקינייה-רואנדית).

המון המון תודה לחנקה וחיים דרורי, שאיפשרו לנו להציץ ולשמע את סיפוריהם ונתנו לנו כל כך הרבה. תודה גם לרותי רק, ראש המשלחת, שגילתה תושייה מדהימה גם ברגעים קשים. תודה על ההשתתפות לחברי המשלחת - אסף בן דוד, ניר כהן, טלי כהן, שרון לוסטיג, יעל עשור, אורלי רק, פסקל, מישל, ג'רום, מריו, יוהנה, סימון, לאורה, קרין, ולמריו וגרד, שארגנו את המשלחת ובעזרתם התממשה היוזמה.

תודה לאניטה ולבית טרזין על ההזדמנות המופלאה להשתתף בפרוייקט כזה, ומי ייתן ויציאו עוד הרבה כאלה לפועל. קובוזימה בגאצ'ו! ■

השקט שלזו ורג'וס,
ש'אס ושאוק ויוצס
א'א כ'א הדזרים,
כ'י ע'יניה של השיר
אזמרות הכ'.

והשיר השואקא
לכזוזך כוכביה מצ'אקא
אי'לה שקט
אי'לו ע'יר
ע'צזכה.

גרצה א'א'ר

ברלין, אוקטובר 2007. תערובת מוזרה של אנשים יש כאן. ירושלמים, רואנדים, תל-אביבים, ערוניים, גרמנים וקיבוצניקים. הכל מכל כל. נסענו במשלחת לגרמניה מטעם בית טרזין, שנועדה לסכם תהליך ארוך של הכרות בין בני דור שלישי מהארץ ומגרמניה.

הפעם זכינו להכיר גם את מישל, ג'רום ופסקל - שלושה פליטים מרואנדה, שבאו לשתף ולשמע רשמים בהתמודדות של אומה עם טבח נוראי, מהסוג המתרחש אצלם כעת.

תפיסת העולם מאחורי המפגש המשולש היתה שיש לנו המון במשותף, גם כעם, וגם כבודדים ולכן חשוב לדבר ולהקשיב. בפעם הראשונה בחיי שמעתי עדות אמיתית על רצח העם ברואנדה, ממישהו שהיה שם וחווה את הדברים.

קשה לספר על כל החוויות שחווינו, האנקדוטות הקטנות שמוכרות למי שהיה איתנו, והדינמיקות המופלאות שנוצרו. עם זאת, אחת החוויות שהכי נגעה בי במהלך הנסיעה היא מפגש שהיה לנו עם אדם שבנערותו היה חבר בתנועת הנוער ההיטלראית.

סוף סוף יכולנו לשמוע מהצד השני איך הדברים נראו, לא מסרטים וספרים - אלא את הדבר האמיתי. אדם שעומד ומספר על השירים, הפעילות וההתרגשות שבלהיות חלק ממשוהו כל כך עצום וסוחף. היום הוא רואה את הדברים אחרת, מצטער שהיה שותף לדבר כה אכזרי, אבל היכולת לראות את הדברים לרגע מהזווית שלו, ולהבין איך ילד נשאב למערבולת כל כך מסוכנת, צרבה את החוויה הזו בלב.

שיר לכבודו של אגון לדץ' / דומיניקה הושקובה

קטעים ממכתב למערכת שכתבה משתתפת בסדנת "היסטוריה מוסיקה וזיכרון" שפורסם לאחרונה בחוברת "ראש חודש", פראג

אניטה טרסי, חיפשה בארכיון שלהם ומייד הושיטה לי את השיר. השיר תורגם במקום לעברית ואנגלית, ונתבקשתי לדלקם אותו בעת הקונצרט, לפני ההופעה שלנו עם היצירה של לדץ'.

הקונצרטים התקיימו באולם בבית טרזין, וברושלים ב"יד ושם".

מאוד התרגשתי וגם הייתי גאה מאוד שזכיתי לנגן בישראל את היצירה של המלחין מטרזיינשטאט, ועוד לדקלם את השיר שסבא-רבא שלי כתב לפני שישים ושנים

שנים בגטו טרזיינשטאט (הוא נספה באושוויץ בשנת 1944). הייתי רוצה להביע את תודתי לשגרירות ישראל על המכתב שליווה אותי בדרכי, וכן תודה לחברת אל-על בשל הטסת כלי הנגינה שלי ללא פגע. ■

דומיניקה הושקובה, נגה וייס וניר כהן בקונצרט בבית טרזין

בקיץ 2007 השתתפתי כנגנית צ'לו בקורס של מוסיקה מגטו טרזיינשטאט "היסטוריה מוסיקה וזיכרון" בבית טרזין, קיבוץ גבעת חיים איחוד. המשתתפים בקורס היו צעירים ישראלים, שלושה משתתפים מפולין, שתי זמרות מגרמניה, ופסנתרן מוינה.

אני הייתי היחידה מצ'כיה. חילקו אותנו להרכבים, לפי היצירות, אותן למדנו תחת השגחתם של פרופסורים מצטיינים.

בסיום הסמינר היצירות נוגנו בקונצרט. כל השבוע הדהדה בקיבוץ המוסיקה של אולמן, קליין, שוהל, שמעון לדץ' ועוד מלחינים מטרזיינשטאט. ערב אחד סיפרתי בשיחת טלפון לסבתא שלי, הלגה הושקובה, כי אנו מנגנים טריו לפסנתר של לדץ'.

היא מייד הזכירה לי שהאבא שלה (סבא-רבא שלי) אוטו וייס, הקדיש אחד משיריו לאגון לדץ'. השיר יצא לאור בקובץ "כך כאבו הכוכבים" (1998, הוצאת "ספר").

דרושה עזרה:

פרסום של תמלילים לתיאטרון מטרזיינשטאט / ליסה פטשל

בשנים האחרונות עסקתי במחקר בעניין מופעי תיאטרון בגטו טרזיינשטאט, והיה לי המזל הטוב לגלות כמה תמלילים מקוריים שנכתבו בגטו ונשתמרו בארכיונים ובאוספים פרטיים, אך לא פורסמו מעולם.

באביב 2007 עמיתי בפראג ואני קיבלנו מענק מיועד לפרסום ספר של תמלילים אלו. כמה מהם כתובים בגרמנית וכמה בצ'כית; אחדים כוללים קצת עברית או יידיש. בספר תלווה כל תמליל הקדמה עם מידע על ההצגה ועל המחברים; לתמלילים המכילים בדיחות סמויות ורמזים היסטוריים יצורפו גם הערות שוליים נרחבות.

לדוגמה, אחד הטקסטים הצ'כיים לקברט מכיל בדיחה על "אותה תחנת רדיו מורבית, אותו פר'רוב או איך שקראו לזה ... [Ta moravská stanice, ten Perov nebo jak se to jmenovalo] הערה זו הייתה עבורי סתומה עד שעד אחד הסביר לי שהעיר פר'רוב קרובה לעיר קרומר'יז' - שם שמבחינת הצליל כמעט זהה לביטוי "קרומי ר'ישה" [kromě říše] שפירושו "מחוץ לרייך הגרמני". בספר נוסף הערת שוליים שתסביר שזהו רמז להאזנה למשדרי רדיו מארצות שאינן כבושות בידי הנאצים.

ברצוננו לבקש את עזרתכם בגילוי המשמעות של קטעים כאלו. בחודש דצמבר נשלח לבית טרזין את הנוסח הראשוני של התמלילים הערוכים, עם הערות שוליים לגבי כל הקטעים שהצלחנו להסביר, אך אנו מבקשים מכם לענות על שאלות שנתרו לנו ולהצביע על דברים שאולי החטאנו.

אם יש לכם הערות והצעות לגבי התמלילים, נא לשלוח אותן לכתובת שלמטה עד 1.3.2008. הספר יפורסם בסתיו 2008, ניתן יהיה לרכוש עותקים בבית טרזין. תודה מראש על התעניינותכם ועזרתכם!

Lisa Peschel, c/o Fulbright Commission, Taboritska 23, 130 87 Praha 3, Czech Republic
lisanne@seznam.cz phone: 0042 608 134 166

הנצחת משפטנים יהודים מגרמניה ומאוסטריה / עו"ד יואל לוי

מגנוס ועוד רבים וטובים. ומנגד - תיעוד כיצד הוצאו מאולמות בתי המשפט עורכי דין יהודים והועמסו על משאית הזבל בעיר קלן כדי להציל את תושבי העיר "מהאויב האכזרי, הסרטן בלב האומה הגרמנית".

התערוכה הוצגה בישראל, בניו יורק, בלוס אנג'לס, במכסיקו סיטי ובערים רבות בקנדה, ויש כבר שנים עשר ספרי זיכרון לעורכי דין יהודים בערי גרמניה. האוסטרים, לעומת זאת, לא רצו לעשות דבר באותו נושא, והערימו קשיים על

התערוכה מתעדת את ההישגים של היהודים בעולם המשפט בגרמניה - נשיא בית המשפט העליון פון סימפסון, ראש לשכת עורכי הדין מרטין דרוקר, עורך כתב העת המשפטי יוליוס מגנוס, ועוד רבים

שנים רבות אני עוסק במאבק הבלתי פוסק להחדיר בגרמניה ובאוסטרים את ההכרה שיש רק דרך אחת לבוא במגע עם קרבנות השואה: הצגת עובדות לאשורן, עידכון צאצאי הנאצים במה שעשו אבותיהם ביחידות איינזץ גרופן, בהשפלת שכנים, גזילת רכושם של יהודים ועמידה מנגד כאשר הוליכו יהודים להשמדה. ברוח זו ניצבתי בפני לשכת עורכי הדין בברלין ב-1995, ושאלתי אם ידוע להם דבר על חלקם של היהודים במוסדות המשפט.

ראש לשכת עורכי הדין בברלין ענה כי הוא שמע שהיו "הרבה עורכי דין יהודים בברלין" אך למרבה הצער אין תיעוד "כי הכל הופצץ במלחמה". למחרת הלכתי לספריית האוניברסיטה בברלין, והוצאתי את הרשומות בהן נמסרו פרטים מדויקים על כל עורך דין שנפסל בשל העדר מוצא ארי. כך התברר שבברלין 50% מעורכי הדין היו יהודים. את הדפים כרתי ומסרתי ברגשי כבוד בלשכת עורכי הדין שם.

ראש לשכת עורכי הדין בברלין, ד"ר דומבק, שלימים נבחר לראש הלשכה הפדראלית, חש צורך לתקן את המחדל ההיסטורי, ולאחר מגעים בכתב ובעל פה מינה היסטוריונית שכתבה את הספר *Anwalt Ohne Recht*.

בספר יש תמונות וביוגרפיה של כל אחד מ-2,349 עורכי הדין היהודים שהיו בברלין, עד שנשלל רישיונם בין השנים 1933 עד 1938. בעקבות הספר, הוקמה תערוכה נייזת העוברת מעיר לעיר בגרמניה. התערוכה מתעדת את ההישגים של היהודים בעולם המשפט: נשיא בית המשפט העליון פון סימפסון, ראש לשכת עורכי הדין מרטין דרוקר, עורך כתב העת המשפטי יוליוס

ניסיונותי לקבל רשימה של עורכי הדין היהודים באותן שנים. תירוצים היו למכביר - החל מהעדר אפשרות למצוא פרטים וכלה בעובדה שאין לי ייפוי כוח לייצג את עורכי הדין שניספו, ולכן אינני ראוי לקבל פרטים עליהם בטענה של "פגיעה בפרטיות". לאחר עשר שנים של מאמצים ללא הצלחה נתמנה גרהרד בן-איבלר כראש לשכת עוה"ד האוסטרית. הוא נענה לבקשתי, ואיתו נציגי תשעה מחוזות לשכת עורכי הדין באוסטריה, שהסכימו למסור רשימות ואף הוציאו ספר להנצחת עורכי דין יהודים אוסטרים שנספו בשואה, כדוגמת הגרמנים. התברר שמתוך 2,600 עורכי דין אוסטרים, 1,900 היו יהודים.

כאן המקום לבקש כי כל מי שיש לו מידע על עורכי דין שהיו באוסטריה, צאצאים שלהם, או מי שיוזעים על מאמרים או ספרים שפורסמו בנושא, ישרת מטרה חשובה אם יעביר לי את החומר או יביא זאת לידיעתי.

עו"ד יואל לוי, טלפון: 03-5754-255 פקס: 03-5754-257
כתובת מייל: yoel1@barak.net.il